

Kropotkinova filozofia anarchie, revolty a dejín

Dominik KULCSÁR

Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2026.9788089766109.05>

Úvod

Jednou z najvýznamnejších osobností anarchizmu 19. storočia je Rus Piotr Alexejevič Kropotkin (1842 – 1921), ktorý je známy predovšetkým svojím pokusom vypracovať filozofiu anarchizmu, ktorá by toto anti-autoritárske revolučné socialistické hnutie zakotvila na pevných vedeckých základoch. Tento text, pripravený pri príležitosti 85. výročia jeho smrti, si kladie za svoj hlavný cieľ oboznámiť slovenského čitateľa s filozofickým a teoretickým rozmerom Kropotkinovho anarchizmu, založenom na princípe vzájomnej pomoci. Zároveň sa bude snažiť vyvrátiť niektoré pretrvávajúce hanlivé mýty, ktoré ho obklopujú.¹ Menovite ide o tie, ktoré hovoria o nevyhnutnosti anarchizmu a naivnom optimizme, ktorý stojí za vzájomnou pomocou.

¹ V texte sa opieram o anglické preklady jeho diel, pričom pri citovaní uvádzam rok vydania konkrétneho prekladu. Pri prvom odkaze na každé dielo uvádzam jeho pôvodný rok publikovania, a uvádzam slovenské znenie názvu.

Toho sa dosiahne prostredníctvom výkladu jeho radikálnej filozofie anarchie.² Náš argument bude postupovať v troch následných krokoch. Najprv načrtne filozofický základ Kropotkinovho anarchizmu. Po druhé vysvetlíme, ako ovplyvňuje jeho etiku, ktorá vyplýva zo vzťahu medzi vzájomnou pomocou a revoltou. Po tretie vysvetlíme, ako jeho vízia anarchizmu spočíva na filozofii dejín, v ktorej revolúcie, vznikajúce z individuálnej a kolektívnej iniciatívy, hrajú zásadnú úlohu.

1. Ontológia anarchie

Na úvod je dôležité vysvetliť, že Kropotkinov anarchistický pohľad na svet, založený na chápaní prírody vyplývajúcom z jeho chápania evolúcie, bol formovaný ruským nihilizmom. Toto pôvodne literárne hnutie, ako ho opisuje historik Franco Venturi, nabralo na sile po porážke Ruska v Krymskej vojne roku 1855. Vtedy ho najprv spopularizovali Turgenev, Gončarov a Černyševskij, zatiaľ čo sa o jeho rozšírenie v politike zaslúžil Pisarev. Obľúbenosť nihilizmu vzrástla potom, čo zrušenie nevoľníctva v roku 1861 nedokázalo rozbiť hlboko zakorenené sociálne hierarchie, a “nádeje na reformy slabli a zatiaľ nevzniklo žiadne revolučné hnutie, ktoré by pohltilo vášne tých, ktorí sa chceli venovať veci ľudu” (Venturi, 1960, 327). Toto prostredie malo na Kropotkina hlboký vplyv, čo jasne vyplýva z jeho autobiografie *Pamäti revolucionára* (1899). Nihilisti, ako ich Kropotkin opisuje, boli na odhalenie hniloby skrytej za súčasným stavom ruskej spoločnosti najlepšie pripravení.

² Podrobná analýza Kropotkinových praktických revolučných návrhov a taktík presahuje rámec tohto článku.

Odmietali náboženské dogmy, pokrytectvo elit, tradičné normy, zvyky a tradície každodenného života, ako aj piliere štátneho dirigizmu, a to tým, že stelesňovali črty „pozitivistu, agnostika, Spencerovského evolucionistu alebo vedeckého materialistu“ (Kropotkin, 1989, 277). Kropotkin prijal tieto črty za základ svojej vlastnej práce ako geografa, vedca a neskôr revolucionára a prenikli do jeho komplexnej filozofie anarchizmu, ktorá sa snažila vyjadriť základný princíp, na ktorom stojí prírodný i spoločenský svet – zmena.

Najjasnejšie a najsystematickejšie vysvetlenie tejto anarchistickej filozofie nachádzame v Kropotkinovej knihe *Moderná veda a anarchia* (1913), kde je anarchizmus zasadený do kontextu novovznikajúcich vedných disciplín. Ich myšlienky spolu s Darwinovou evolučnou teóriou premenili naše chápanie miesta ľudstva vo vesmíre. V tom istom duchu anarchizmus spochybňuje zaužívané metafyzické koncepty, akými sú hegelovská predstava ducha či neo-kantovský dualizmus, ktoré stavajú ľudstvo mimo prírody. Namiesto toho obhajuje materialistický prístup k vytvoreniu komplexného svetonázoru, ktorý by zahrňal všetky dimenzie prírody vrátane spoločnosti a ľudstva, s cieľom chápať ich ako dialekticky prepojené. Podľa Kropotkina tak syntetická filozofia anarchizmu využíva metodológiu prírodných vied a „zahrňa všetky javy prírody – vrátane života ľudských spoločností a ich ekonomických, politických a morálnych problémov“ (Kropotkin, 2018, 125).

Preto tvrdí, že to, čo spoločnosť často považuje za „zákony“, vrátane zákonov politickej ekonómie, sú len „tvrdenia alebo predpoklady, ktoré sa doteraz nikto nepokúsil overiť“ (Kropotkin, 2018, 128). Anarchizmus teda zásadným spôsobom spochybňuje *status quo* tým, že

podporuje hľadanie optimálnych spoločenských štruktúr, ktoré môžu posilniť slobodu a šťastie všetkých.

To, čo sa v minulosti považovalo za harmóniu vo svete vyplývajúcu z „prírodných zákonov“, chápe anarchizmus iba ako dočasnú rovnováhu, ktorú formujú neustále zmeny. Jej stabilizácia trvala storočia a je skôr výsledkom zložitej súhry rôznych síl než dôsledkom jediného zjednocujúceho princípu. Ako poznamenáva výskumník Brian Morris, práve takéto chápanie sveta „ako sveta neustálej zmeny, procesu, v ktorom sa neustále vytvárajú nové formy života, vyjadrujúce životnú tendenciu vytvárať novotu“, je tým, čo „robí neudržateľným stotožňovanie evolúcie s akoukoľvek schémou lineárneho vývoja“ (Morris, 2004, 149). Jedným z kľúčových faktorov procesu historických zmien je autonómia ľudských bytostí, ktoré nie sú len pasívnymi súčasťami zložitej hry síl, ale sú samy osebe aktívnymi a tvorivými subjektmi. To je zrejmé, keď sa pozrieme na to, ako Kropotkin využíva induktívno-deduktívnu metódu na analýzu spoločnosti a úlohy revolúcií v ľudských dejinách. Tvrdí, že s rozvojom vied rastie aj vedomie ľudstva, ktoré už viac nevníma existujúcu konfiguráciu spoločnosti, ktorá rozdeľuje ľudí na vykorisťovateľov a vykorisťovaných, ako nevyhnutnú pre ďalšiu rast ľudstva. Spoločnosť tak, rovnako ako príroda, hľadá prostredníctvom neustálych historických zmien vhodnejšiu konfiguráciu svojich prvkov.

Revolúcie tento proces posúvajú smerom vpred (hoci nie nevyhnutne smerom nahor) a Kropotkin ich prirovnáva k sopečným výbuchom: tak ako nahromadená láva, plyny a popol vybuchujú zo sopky, revolúcie narúšajú existujúcu spoločenskú rovnováhu a uvoľňujú skryté socialistické tendencie ľudí, čím posúvajú spoločnosť smerom k anarchii.

Napriek tomu varuje ľudí pred prenášaním príkladov z prírody do spoločnosti: “Sociologické vedy ešte zďaleka nedosiahli takú úroveň presnosti ako fyzika či chémia“ (Kropotkin, 2018, 83). Jeho porovnanie má za svoj cieľ lepšie skôr „vyzdvihnúť určité vzťahy, ktoré sa ľahšie uchopia na základe javov overených exaktnými vedami než na príkladoch čerpaných výlučne zo zložitých skutočností ľudských spoločností“ (Kropotkin, 2018, 452).

Tu musíme vyvrátiť rozšírený a pretrvávajúci mýtus o Kropotkinovom vedeckom anarchizme. Jeho cieľom bolo inšpirovať masy tým, že presadzoval anarchizmus ako systém umožňujúci najplnšie vyjadrenie vlastnej individuality a najsilnejšie formy dynamických, prispôsobivých a dobrovoľných združení v každej možnej podobe. V duchu anarchistickej ontológie tieto združenia ďalej „nesú v sebe prvky svojej trvácnosti a neustále nadobúdajú nové formy, ktoré najlepšie odpovedajú rôznorodým túžbam všetkých“ (Kropotkin, 2018, 459). Inými slovami, rovnako ako nie sú úspechy revolúcie trvácne, pretože reakcia proti nim bude nevyhnutne bojovať, ani vznik anarchistickej spoločnosti nemusí nutne znamenať, že bude existovať bez odporu. Preto sú obvinenia voči Kropotkinovi, že je fatalista, neopodstatnené. Aj výskumník Matthew S. Adams obhajuje Kropotkina, pričom zdôrazňuje ústredný princíp Kropotkinovej koncepcie anarchie: „lokalizmus v srdci revolučnej činnosti a spontánnu dobročinnosť ľudstva, ktorá má potenciál urobiť donucovanie a vodcovstvo zbytočnými“ (Adams, 2011, 61). Anarchizmus poháňa individuálna iniciatíva a je založený na revolte, čo znamená, že úsilie ľudstva o anarchiu nie je zaručené mechanickými a kauzálnymi zákonmi, ktoré vedecky popisuje. Ako neskôr ukážeme, práve vďaka tejto

iniciatíve je revolta v priebehu dejín zároveň oslobodzujúca aj utláčajúca. Nateraz v našej diskusii pokračujeme skúmaním vzájomnej pomoci, ktorá je základom všetkých ľudských spoločenských vzťahov a predchádza tak všetkým vyšším morálnym citom a etickým princípom.

2. Etika, vzájomná pomoc a revolta

Nihilizmus umožnil Kropotkinovi vnímať rozpad náboženských pilierov morálky, a to konkrétne predstavy o Bohu ako jeho garantova, nie ako zdroj zúfalstva, ale ako zdroj nádeje na ľudskú emancipáciu a autentickú morálku. Vo svojom posmrtno vydanom, avšak nedokončenom diele *Etika: Pôvod a vývoj* (1922) tvrdí, že naturalistická etika je nielen možná, ale aj nevyhnutná: „Cieľ morálky nemôže byť transcendentný, ako si to želajú idealisti: musí byť reálny. Morálne uspokojenie musíme hľadať v živote a nie v nejakej nadpozemskej forme života“ (Kropotkin, 1992, 12). Zmysluplné činy musia vychádzať zo spoločenského rámca, ktorý by vytváral rovnováhu medzi individuálnymi a spoločenskými potrebami. Anarchia, ktorú Kropotkin vnímal ako prirodzený vývoj sociálnych tendencií ľudstva prejavujúcich sa v dobrovoľných združeniach vzájomnej pomoci – ktoré boli v histórii potláčané autoritárskymi štruktúrami –, ponúka pevný základ pre takúto morálku. Morálku, ktorá sa nespolieha na poslušnosť, odmeny ani tresty.

Kropotkin zasadzuje svoj etický projekt do širšieho kontextu diskurzu osvietenstva. Presnejšie povedané, konfrontuje paradox: zatiaľ čo vedecké chápanie prírodného sveta napreduje, etika sa zdá byť stagnujúca, uväznená v zastaranom metafyzickom uvažovaní a náboženských dogmách.

Kropotkin tvrdí, že veda v žiadnom prípade nepodkopáva naše etické princípy; naopak, poskytuje im hlboké filozofické opodstatnenie. Navrhuje preto etický rámec zakotvený vo vedeckom poznaní, oslobodený od metafyzických predpokladov. Tento rámec je postavený na dvojitej tendencii, ktorú je možné pozorovať tak v prírode, ako aj v ľudskej histórii. V *Etike* ju Kropotkin opisuje ako smerujúcu k „väčšiemu rozvoju, na jednej strane *spoločenskosti* a na druhej strane k následnému zvýšeniu intenzity života, čo vedie k nárastu šťastia *jednotlivcov* a k pokroku – fyzickému, intelektuálnemu i morálnemu“ (Kropotkin, 1992, 19 – 20).³

Uznanie tejto tendencie umožňuje uznať etiku za konkrétnu vednú disciplínu, a Kropotkinov etický projekt si kladie za cieľ objasniť pôvod a účel morálnych pocitov. Tie sú zakorenené v sociálnosti, kultivovanej praxou vzájomnej pomoci, ktorá je samotným zdrojom všetkých vyšších morálnych pocitov. Ale čo presne je vzájomná pomoc?

Odpoveď nájdeme v Kropotkinovom diele *Vzájomná pomoc: Faktor evolúcie* (1902), kde je definovaná ako jeden z kľúčových faktorov evolúcie v rovnakom zmysle v akom opisuje Charles Darwin boj o prežitie. Na rozdiel od Darwinistov však Kropotkin nepovažuje boj o prežitie za dominantný v evolúcii – tým je vzájomná pomoc. Ide o transhistorickú, socio-ontologickú konštantu, ktorá označuje vrodenu tendenciu všetkých živých bytostí k spolupráci, nezávisle od očakávaní či reciprocity. Spoločnosť tak predchádza jedinca, pretože vo svojej podstate spočíva na vzájomnej pomoci, ktorá preplietá šťastie jedného človeka so šťastím ostatných. Toto puto nie je založené na láske či sympatii, ale na „pocite spravodlivosti

³ Kropotkinove kurzíva.

alebo rovnosti, ktorý vedie jednotlivca k tomu, aby považoval práva každého iného jednotlivca za rovnocenné s vlastnými“ (Kropotkin, 1902, 13 – 14). Pre lepšie pochopenie tejto definície sa môžeme oprieť aj o slová filozofky Catherine Malabou, ktorá kladie dôraz na to, že vzájomná pomoc „nepredstavuje podstatu života, ale iba podmienený dynamický vzt'ah medzi živými bytosťami, ktorý vždy predchádza jednotlivcom a zachováva individuálne rozdiely“ (Malabou, 2022, 26).

Vo svojej podstate vzájomná pomoc nie je normatívnym pojmom. Je ontologickou dynamikou, ktorá podporuje individuálnu rôznorodosť a plasticitu, a je morálne neutrálna – opierajú sa o ňu totiž aj vykorisťovatelia a otrokári. Ako vyzerá Kropotkinova anarchistická etika v teoretickej rovine? Zakladá sa na ľudskej prirodzenosti a na morálke. Namiesto toho, aby nám poskytol jej vyčerpávajúci a systematický popis, Kropotkin rozlišuje dva jej aspekty. Ľudská prirodzenosť je komplexná, vyvíjajúca sa, a obsahuje dva protichodné sklony: kým jeden vedie k dominancii, druhý vedie k spoločenskosti. Jeden vedie jednotlivcov k nadvláde nad ostatnými pre osobný prospech, zatiaľ to druhý povzbudzuje ľudí, aby sa spojili a prostredníctvom spolupráce dosiahli spoločné ciele: „prvý zodpovedá tej základnej potrebe ľudskej povahy – boju, a druhý predstavuje inú, rovnako základnú tendenciu – túžbu po jednote a vzájomnej sympatii“ (Kropotkin, 1992, 22). Prvý sa vzťahuje k egoizmu, zatiaľ čo druhý k altruizmu, a Kropotkin v žiadnom prípade nevyzýva k eliminácii jedného, či druhého. Etika by sa podľa neho mala usilovať o dialektickú syntézu týchto dvoch prístupov a stať sa orientačným ideálom, nezávislým od náboženského dogmatizmu aj od racionalistických kalkulácií, pri pomáhaní ľuďom v praktických rozhodnutiach ich každodenného života.

Vo svojej podstate by etika mala „vytvoriť v spoločnosti takú atmosféru, ktorá by vo veľkom počte ľudí vyvolala, čisto na základe impulzu, tie činy, ktoré najlepšie vedú k blahu všetkých a k najplnšiemu šťastiu každej jednotlivcej bytosti“ (Kropotkin, 1992, 24).

Čo presne je ale anarchistická morálka a ako si ju Kropotkin predstavuje? Morálka pre Kropotkina nie je „nič iné ako správny vzťah medzi spoločenskými a egoistickými sklonmi (afektami)“ (Kropotkin, 1992, 172). Skladá sa z troch prvkov: *vzájomnej pomoci, spravodlivosti a sebaobetovania* (veľkorysosti). Vzájomná pomoc podnecuje solidaritu, ktorá vedie jednotlivca k chápaniu spravodlivosti, ktorú vystihuje zásada: „Nerob druhým to, čo nechceš, aby oni robili tebe“ (Kropotkin, 2018, 177). Ako je teda zrejmé, spravodlivosť je spätá s pocitom osobnej dôstojnosti, ktorý sa následne vzťahuje aj na zvyšok ľudstva. Tento proces vzniká prostredníctvom združovania s ostatnými, kde sa vyvíja do pocitu „*ľudskej dôstojnosti*. Rozumná bytosť tento pocit rozpoznáva v druhom – či už v priateľovi, alebo nepriateľovi – rovnako ako v sebe samom“ (Kropotkin, 1992, 273).⁴ Aby sa však takáto etika mohla rozvíjať, je potrebná úplne odlišná spoločenská štruktúra, a preto Kropotkin obhajuje spojenie anarchizmu s komunizmom. Anarchokomunistická spoločnosť je najlepšie prispôbená všetkým ľudským potrebám, pretože „blaho všetkých by sa stalo základom pre najplnší rozvoj osobnosti“ (Kropotkin, 1992, 25). Zďaleka by to nepotláčalo osobnú iniciatívu, ale zabezpečilo by to osobnú slobodu prostredníctvom uspokojenia materiálnych potrieb, čo by minimalizovalo

⁴ Kropotkinove kurzíva.

možnosť vzniku konfliktných pocitov, rozdeľujúcich spoločnosť. Kropotkin optimisticky verí, že toto by ľudí odrádzalo od páchania krívd, keďže by brali ohľad na záujmy druhých, bez ktorých by ich vlastný život nebol možný. V tejto súvislosti je potrebné citovať jeho komunistický étos v plnom znení, z diela *Dobývanie chleba* (1892):

„Všetko patrí všetkým ľuďom, pretože to všetci potrebujú, pretože všetci prispeli podľa svojich síl k ich vytvoreniu a pretože nie je možné vyhodnotiť príspevok každého jednotlivca ku tvorbe svetového bohatstva. Každý človek má právo na blahobyť; právo na blahobyť majú všetci.“ (Kropotkin, 2005, 19)

Anarchokomunistický rámec teda predstavuje revoltu proti „rozdeľeniu medzi pánom a otrokom“, keďže presadzuje „šťastie oboch, šťastie ľudstva“ (Kropotkin, 2005, 106). Tento rámec by zosúladiť altruizmus s egoizmom v rámci rovnostárskeho prostredia, kde by prekvitala spolupráca, kreativita a ochota konfrontovať zavedené normy. Ale hoci by anarchokomunizmus poskytol štrukturálne podmienky potrebné na zosúladenie sociálnych a egoistických tendencií, Kropotkin trvá na tom, že etický život nemôže byť založený výlučne na inštitucionálnych opatreniach. Vyžaduje si vnútornú dispozíciu, ktorá by bola schopná premeniť solidaritu na aktívnu štedrosť a revoltu na morálnu nevyhnutnosť, pričom obe súvisia s pojmom sebaobetovania (veľkorysosti).

Kropotkin sa výrazne inšpiroval francúzskym filozofom Jeanom-Mariem Guyauom (1854 – 1888). Na základe jeho textov považuje Kropotkin sebaobetovanie za vrchol morálky, nakoľko posilňuje komunálnu etiku tým, že zosúladí spoločenskú harmóniu s kolektívnym naplnením.

V anarchokomunizme veľkorysosť vyplýva viac z prebytku vitality jednotlivca než z povinností, sankcií alebo očakávania odmeny. Prejavuje sa ako inštinktívna reakcia na nespravodlivosť, zakorenená v oddanosti spoločnému blahu. Kropotkin teda chápe sebaobetovanie ako nutkanie prekonať prekážky; ako prejav potreby človeka „byť si vedomý sily a slobody svojej vôle. Toto vedomie získava prostredníctvom boja – boja proti sebe samému a svojim vášňam, alebo proti vonkajším prekážkam“ (Kropotkin, 1992, 328).

Gyau však nebol jediný, kto Kropotkina ovplyvnil – čerpal totiž aj z najnovších poznatkov v rámci psychológie a psychiatrie. Na základe toho vyvinul originálnu syntézu, v ktorej prebytok vitality nachádza svoje dynamické vyjadrenie v revolte, ktorú interpretuje ako internú dimenziu vôle, ktorá odoláva nepriaznivým psychologickým a materiálnym podmienkam. Obe sú charakteristické pre moderný kapitalistický štát, a preto Kropotkinova vynaliezavosť dáva revolte nový význam. Ako to zhrňuje Richard Morgan „politika zostala pri spojení vedy a anarchizmu na prvom mieste“, keďže Kropotkin „dodal pôvodnému, neradikálnemu významu vôle v odborných psychiatrických diskurzoch nový, revolučný význam“ (Morgan, 2021, 162). Môžeme teda zhrnúť, že medzi hlavné anarchistické princípy Kropotkinovej etiky patria odvážne, kreatívne činy, ktoré sú výzvou pre existujúce normy a podporujú adaptáciu morálnych rámcov konkrétnym okolnostiam s cieľom obohatiť, nie obmedziť, život.

Anarchokomunizmus túto víziu podporuje tým, že presadzuje dynamickú etickú scéneriu založenú na participatívnom rozhodovaní. Dohody by boli predmetom diskusie a vyvíjali by sa prostredníctvom individuálnych a spoločenských skúseností a rozhodnutí, čím by sa osobné túžby

zosúladi so širšími spoločenskými cieľmi. Vzájomná súhra sebaobetovania, flexibilných morálnych pravidiel a odvážnych činov formuje koherentnú víziu živého a prispôsobivého etického spoločenstva, pričom revolta nie je v rozpore so vzájomnou pomocou. Naopak, je jednou z jej najvyšších prejavov. Potvrdzuje to Kropotkin, ktorý vo svojom pamflete „Anarchistická morálka“ (1889) píše, že čím viac sa jednotlivec vcíti do situácie inej osoby – prežíva jej bolesť, poníženie a nespravodlivosť, s ktorými sa stretáva – tým silnejšia bude túžba „konať tak, aby zabránili tejto bolesti, urážke alebo nespravodlivosti“ (Kropotkin, 1970, 95).

Anarchistický etický život tak neznamená pasívnu harmóniu, ale aktívny odboj, kedy sa ľudia musia búriť či už proti vonkajšej nespravodlivosti, napríklad vo podobe štruktúr nadvlády a dehumanizácie, ale aj proti vnútornej – proti vlastným nižším vášňam, ktoré by ich viedli k presadzovaniu vlastných záujmov na úkor blaha druhých. Výmenou za to dostávajú solidaritu, ochranu a materiálne podmienky potrebné na svoj ďalší rozvoj. Spoločenstvo zďaleka neoslabuje individualitu, ale poskytuje priestor, v ktorom sa môže rozvíjať. Práve z tohto dôvodu nemožno Kropotkinovi vyčítať, že propaguje anarchizmus ako nepochybniteľnú utópiu. Takéto posmešné tvrdenie nájdeme v diele poľského historika ideí Andrzeja Walického, ktorý s hrdosťou konštatuje: „Kropotkin veril, že akonáhle revolúcia uspeje, jej výsledky nebude možné ohroziť“ (Walicki, 2015, 438). Toto je jednoducho a fakticky nepravdivé tvrdenie. V *Modernej vede a anarchii* Kropotkin jasne konštatuje, že v skutočnej anarchistickej spoločnosti „rozmanitosť, ba dokonca aj konflikt, je životom, zatiaľ čo

uniformita je smrťou“ (Kropotkin, 2018, 481).⁵ Kropotkin tým nemyslí nič iné ako to, čo už predtým vysvetlil ako hlavný princíp anarchizmu, a to neustále preusporiadanie zavedených vzťahov a síl. Toto je aj postoj Adamsa, ktorý píše, že flexibilita je „vlastnosť, ktorú podľa Kropotkina musí anarchizmus zakotviť, a konflikt musí nevyhnutne tlieť v srdci takejto rozmanitosti“ (Adams, 2012, 166). To zároveň naznačuje, že s vývojom ľudstva sa vyvíja aj samotná ľudská povaha prostredníctvom dialektiky altruizmu a egoizmu, a tento vývoj by sa mal odohrávať bez externej authority, ktorá by riadila jeho smer.

Hoci je vzhľadom na ľudskú povahu nevyhnutné, že medzi ľuďmi vznikajú protichodné záujmy, Kropotkin veril, že individuálne sebaapresadenie je pre samotné prežitie spoločenstva nevyhnutné. Rámec anarcho-komunizmu si preto predstavoval ako usporiadanie, ktoré zachováva napätie vznikajúce v rámci jednotlivých združení i medzi nimi, a tým umožňuje jednotlivcom plne rozvinúť ich jedinečný potenciál. Svet, za ktorý sa Kropotkin zasadzoval, je preto svetom samoregulácie, kde konflikt a spolupráca koexistujú v dynamickej rovnováhe a v ktorom sa vyššia forma individualizmu realizuje prostredníctvom identifikácie sa so širšími spoločenskými cieľmi. Takáto vízia je v súlade s jeho chápaním anarchie ako harmónie, pričom táto harmónia predstavuje iba dočasné usporiadanie „ustanovené medzi všetkými pôsobiacimi silami pôsobiacimi na danom mieste – provizórnu adaptáciu; a toto usporiadanie pretrvá len za jednej podmienky; že bude v každom okamihu predstavovať výslednicu všetkých protichodných pôsobení“ (Kropotkin, 2018, 457).

⁵ Kropotkinove kurzíva.

Anarchistická spoločnosť teda nie je nikdy „dokončená“, ale vyznačuje sa stabilitou vo svojej premenlivosti. Teraz máme jasnejšiu predstavu o Kropotkinovej etike. Potvrdzuje dôstojnosť všetkých a snaží sa túto dôstojnosť chrániť pred historickými i súčasnými silami, ktoré sa ju snažia znevážiť, a to vytváraním systematických bariér, ktoré podporujú vzájomnú nedôveru, súťaž a vykorisťovanie. V záverečnej časti budeme môcť sledovať našu argumentáciu až do jej záveru a to prostredníctvom skúmania Kropotkinovej filozofie dejín, ktorá preukáže, že anarchizmus vôbec nepovažoval za historicky neodvratný, ani vzájomnú pomoc za dôvod na nepodložený futuristický optimizmus.

3. Kropotkinova filozofia dejín

Medzi časté otázky a kritické pripomienky adresované anarchizmu patrí tá, ktorá sa týka jeho opierania sa o koncepciu ľudskej prirodzenosti a o skrytý revolučný potenciál nás. Ako to, že sa anarchizmus doteraz ešte nepresadil? Ako odpoveď na túto otázku ponúka Kropotkin filozofiu dejín, ktorá prenáša vzájomné pôsobenie protichodných sklonov našej prirodzenosti do kontextu politického vývoja ľudstva.

Prvú ľudskú tendenciu, k spoločenskosti, predstavujú rôzne združenia vzájomnej pomoci, napríklad odborové zväzy, syndikáty, a iné spoločenské hnutia a občianske iniciatívy. Spolu predstavujú tvorivé a konštruktívne sily nás, ktoré možno označiť za anti-autoritárske. Druhá tendencia k nadvláde, t. j. autoritársky prúd, sa v priebehu dlhých historických období formovala do podoby centralizovaného štátu a upevnila svoju moc prostredníctvom útlaku, prenasledovania a likvidácie združení vzájomnej

pomoci. Tým aktívne podkopáva dobrovoľné a slobodné iniciatívy jednotlivcov a kolektívnych skupín. Postupne narastajúce napätie medzi týmito autoritárskymi a anti-autoritárskymi silami dosahuje bod varu a keď sa tak stane, revolúcie rozbijú *status quo*. Kropotkin týmto spôsobom považuje revolúcie za doplnok evolúcie a ilustruje tento bod pomocou metafor: „História ľudského myslenia pripomína hojdanie kyvadla, ktorého jeden výkyv trvá storočia” (Kropotkin, 1970, 80). Nemali by sme to však považovať za aplikovanie teleológie na dynamiku histórie. Ako sme už konštatovali, hoci máme prirodzenú tendenciu k anarchii, jej realizácia zostáva vždy len možnosťou; a vzhľadom na povahu vzájomnej pomoci ako kooperatívneho rámca nemôže nikdy existovať definitívna revolúcia, lebo v budúcnosti sa nevyhnutne objavia nové sociálne antagonizmy. Samozrejme, v Kropotkinovej teórii je prítomný silný prvok optimizmu, ako to zdôrazňuje Caroline Cahm, pretože všetky revolúcie „napriek svojej konečnej porážke tvárou v tvár opätovnému vzostupu reakčných síl vždy viedli k určitému opätovnému posilneniu ľudskej iniciatívy a k pokroku smerom k slobodnej spoločnosti“ (Cahm, 1989, 7). A predsa, hoci vzájomná pomoc podporuje individuálnu rozmanitosť, dvojaká povaha ľudstva znamená, že môže viesť buď k oslobodeniu, alebo k väčšej represii. Individuálne presadenie sa je životne dôležité, ale v žiadnom prípade to neznamena, že by boli ľudia od prírody dobrí alebo cnostní.

Ľudia sa prirodzene bránia zastaraným a rigidným obmedzeniam spoločnosti, keď sa inštitúcie, zvyky a tradície stanú strnulými a represívnymi. Ale tá istá asertivita môže viesť aj k zúfalým bojom o nadvládu, ktoré brzdia morálny rozvoj a spoločenský pokrok. Kropotkin napríklad

poznamenáva, že úpadok inštitúcií vzájomnej pomoci vedie k prebudeniu ducha revolty. Keď sa tak stane, začína sa trojstranný súboj, v ktorom sa vzbúrenci rozdelia do súperiacich skupín. Kropotkin ich delí nasledovne: na reformistov, ktorí usilujú o postupnú zmenu, a na sebeckých ničiteľov poháňaných čisto osobným prospechom. Obe skupiny čelia odporu obrancov *statusu quo* a tento „trojstranný súboj“ predstavuje pre Kropotkina „skutočnú tragédiu histórie“ (Kropotkin, 1902, 7).

Ide o tragédiu, pretože egoizmus často víťazí nad altruizmom a podnecuje konflikty, ktoré uprednostňujú okamžité uspokojenie pred podporou dlhodobého spoločenského pokroku. Táto dynamika teda vytvára začarovaný kruh, v ktorom môže duch revolty človeka buď oslobodzovať, alebo zotročovať. Ako študent francúzskej revolúcie tak Kropotkin prezentuje to, čo Pablo Abufom Silva a Alex Prichard definujú ako „predstavu historického pokroku hlboko zakorenenú v bojoch medzi triedami a národmi, a nie v optimistickej prirodzenej tendencii smerom k dobru“ (Silva, Prichard, 2018, 446). Na základe toho teda možno povedať, že Kropotkinova filozofia dejín vôbec nie je definitívnym príbehom o globálnej emancipácii, ale je niečím omnoho zložitejším a neistejším.

Kropotkin neúnavne pracoval na obhajobe verejnej mienky anarchizmu, na posilnení jeho príťažlivosti pre robotníkov a na udržaní jeho životaschopnosti v prostredí, kde dominoval marxizmus. Podľa Kropotkina nabádal marxizmus, kvôli svojej opore v teleologickom poňatí Heglovej filozofii dejín, s definitívnym prísľubom komunizmu, k pasivite. Rovnako ako oni však veril, že iba ľud sa môže sám emancipovať. Preto sa usiloval vo svojej propagandistickej a agitačnej činnosti rozvinúť vedecky podloženú univerzálnu etiku, ktorá by podnecovala jednotlivcov

k odvážnym revolučným činom. Základný princíp tejto etiky, ako ho zhrnula popredná znalkyňa Kropotkina, Ruth Kinna, zostával jednoduchý, no účinný: plný rozvoj mentálnych a sociálnych schopností jednotlivca nie je „dosiahnuteľný cestou bezohľadnosti voči druhým“ (Kinna, 2016, 193). Skutočný pokrok teda neznamená potlačenie egoizmu, ale jeho zosúladenie s altruizmom v rámci spoločného etického rámca. Napriek tomu nám zostáva pár otázok. Kropotkin síce odmietol teleologické interpretácie dejín a nepovažoval anarchizmus za predurčený výsledok ich vývoja, no jeho viera v emancipačný potenciál nás zostáva úzko spätá s osvietenskou dôverou v ľudský rozum. V tomto ponímaní sa revolúcia javí ako moment, v ktorom sú ontologické tendencie ľudstva – vzájomná pomoc, dôstojnosť, solidarita – oslobodzované spod stáročí útlaku. Z dnešnej perspektívy však takáto opora v predstave ľudskej prirodzenosti čakajúcej na svoje oslobodenie nesie riziko, že Kropotkinovu teóriu revolúcie robí zastaranou.

Ďalej sa tu vynára dôležitá otázka úlohy násilia v revolúcii. Kropotkin pripúšťa násilie a zabíjanie, avšak výlučne vtedy, keď pramenia z neochvejnej nenávisti k tyranii. Tento postoj je však vyvažovaný skutočnosťou, že v momente snahy o revolúciu a zmenu režimu dôjde k brutálnej represii nás zo strany štátu a vládnucej triedy, ktorých spôsob života bude ohrozený. V tomto kontexte je Kropotkin realistou. Zároveň je nutné veľmi jasne zdôrazniť, že nenabádal ľudí k terorizmu. Ten vnímal ako škodlivý, pretože ľudí od anarchizmu odradí a vrhne ich do náruče reakčných a štátnych síl. Anarchisti si majú podľa Kropotkina osvojiť silné morálne zásady, ktoré by ich činy (potenciálne násilné) odlíšili od tých, ktorí násilie používajú len ako prostriedok svojej nadvlády.

Kropotkin preto odmietal „propagandu činom,“ rozšírenú koncom 19. storočia medzi osamelými jedincami, ktorí často brali spravodlivosť do vlastných rúk. Revolúcia si vyžaduje jasný plán a koherentnú morálnu víziu. Teoretické i praktické formy propagandy (pamflety, štrajky a provokácie) zohrávajú kľúčovú úlohu a nesmú zatieniť princíp vzájomnej pomoci, ktorá tvorí základ autentickej revolty.⁶ Kropotkin tiež verí, že dnešní páni môžu zajtra stáť na našej strane, a je preto presvedčený, že cieľom revolúcie nie je ich zabiť, ale ukázať ich nadbytočnosť.

Záver

Kropotkinova anarchistická spoločnosť je založená na dôstojnosti všetkých, v ktorej činy sebaobetovania, hoci nie sú zbavené egoizmu, umožňujú autentický rozvoj a rozkvet individuality. Zakladá sa na vzájomnej prepojenosti a závislosti individuálnych záujmov s tými spoločenskými, čo pozdvihuje obe prostredníctvom horizontálnej organizácie, kde sloboda zabezpečuje spravodlivosť pre všetkých prostredníctvom spravodlivého podielu a rozdelenia zdrojov. Naopak, systémy vlády založené na strachu, moci a dohľade vedú k „intelektuálnemu otroctvu, k potláčaniu osobnej iniciatívy, k znižovaniu morálnych štandardov, k zastaveniu pokroku“ (Kropotkin, 2018, 166). Anarchizmus obmedzuje ľudí len v tom zmysle, že pri dosahovaní svojich cieľov sa musia spoliehať na spoluprácu, sympatie a podporu ostatných. Z toho vzniká solidarita, zdroj vyšších morálnych ideí a pocitov.

⁶ Ide o naliehavú tému, ktorá si vyžaduje ďalšie rozpracovanie a výskum.

Pre nás ako čitateľov zostáva relevantné a presvedčivé Kropotkinovo trvanie na individuálnej iniciatíve a jeho neochvejná viera v ňu, vďaka tomu, že jeho nádeje na úspech boli vždy temperované uznaním možného zlyhania. Dnes, kedy viac než kedykoľvek predtým cítime naliehavú voľbu medzi socializmom a barbarstvom, ktorú nastolila Rosa Luxemburgová, je Kropotkinovo posolstvo aktuálne ako nikdy predtým – voľba je len na nás.

Literatúra

- ADAMS, M. S. (2011): Kropotkin: Evolution, Revolutionary Change and the End of History. *Anarchist Studies*, 19 (1), 56 – 81.
- ADAMS, M. S. (2012): Uniformity is Death: Human Nature, Variety, and Conflict in Kropotkin's Anarchism. In: Paul, J. (ed.): *Governing Diversities: Democracy, Diversity and Human Nature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 150 – 168.
- CAHM, C. (1989): *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872–1886*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KINNA, R. (2016): *Kropotkin: Reviewing the Classical Anarchist Tradition*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- KROPOTKIN, P. (1902): *Mutual Aid: A Factor in Evolution*. New York: McClure Phillips & Co.
- KROPOTKIN, P. (1970): Anarchist Morality. In: Baldwin, R. N. (ed.): *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets: A Collection of Writings by Peter Kropotkin*. New York: Dover, 79 – 113.
- KROPOTKIN, P. (1989): *Memoirs of a Revolutionist*. Montreal: Black Rose Books.
- KROPOTKIN, P. (1992): *Ethics: Origin and Development*. Montreal: Black Rose Books.
- KROPOTKIN, P. (2005): *The Conquest of Bread and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KROPOTKIN, P. (2018): *Modern Science and Anarchy*. Oakland: AK Press.
- KULCSÁR, D. (2025): Albert Camus and Peter Kropotkin: Beyond Masters and Slaves. In: Kulcsár, D. – Tomakh, D. – Stewart, J. (eds.): *On Revolt*,

- Rebellion and Revolution: Navigating the Challenges of Human Conflict*. Leiden, Boston: De Gruyter Brill, 184 – 213.
- MALABOU, C. (2022): Politics of Plasticity: Cooperation Without Chains. In: Swain, D. – Urban, P. – Malabou, C. – Kouba, P. (eds.): *Unchaining Solidarity: On Mutual Aid and Anarchism with Catherine Malabou*. Lanham: Rowman & Littlefield, 15 – 28.
- MORGAN, R. (2021): *The Making of Kropotkin's Anarchist Thought: Disease, Degeneration, Health and the Bio-political Dimension*. Abingdon, New York: Routledge.
- MORRIS, B. (2004): *Kropotkin: The Politics of Community*. Oakland: PM Press.
- SILVA, P. A. – PRICHARD, A. (2018): Anarchism and Nineteenth-Century European Philosophy. In: Jun, N. (ed.): *Brill's Companion to Anarchism and Philosophy*. Leiden, Boston: Brill, 434 – 453.
- VENTURI, F. (1960): *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*. New York: Alfred A. Knopf.
- WALICKI, A. (2015): *The Flow of Ideas: Russian Thought from the Enlightenment to the Religious-Philosophical Renaissance*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Tento text vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0113/26: Kríža moderného subjektu: Existenciálne, dialogické a fenomenologické riešenia.

Kapitola je upravenou a rozšírenou verziou textu: Albert Camus and Peter Kropotkin: Beyond Masters and Slaves. KULCSÁR, D. (2025): Albert Camus and Peter Kropotkin: Beyond Masters and Slaves. In: Kulcsár, D. – Tomakeh, D. – Stewart, J. (eds.): On Revolt, Rebellion and Revolution: Navigating the Challenges of Human Conflict. Leiden, Boston: De Gruyter Brill, 184 – 213.